

EGY KIRÁLYHÚ TARTOMÁNYÚR

Aba Amádé és a gazdátlan ország

Molnár Zoltán

I. Az ősi nemzetség

Nem szokatlan a történelmi írásművekben, hogy a királyi családokhoz hasonlóan a nagyobb nemzetségek eredete is a mitikus időkbe nyúlik vissza. Igaz ez a hatalmas Aba nemzetség esetében is, melynek gyökereiről P. mester és Kézai Simon munkáiban találhatunk rejtélyes adalékokat. Noha minden ilyen visszatekintés a profán szférán túlra, a megfelelő helyen kezelendő, mindenesetre az egykori pogány hitvilág őrzői vagy a nemzetségek régiségét és szálláshelyeik, birtokaik későbbi *sui generis* legitimitását bizonyító krónikások nem véletlenül és nem gyermekmesék gyanánt használták fel a mítoszok zegzugos útjait.

Anonymus Aba Sámuel királyra (1041-1044) vonatkozólag említi meg felmenőkként Ed és Edömén kun vezéreket,¹ akik társaikkal együtt a magyarok sikeres kijevi ostromát (884) követően hódoltak meg Álmos vezérnek.² A névtelen krónikás említés tesz Ed és Edömén Pata nevű unokájáról is, aki az Árpád vezér adományozta Mátra-vidéki birtokon várat emelt.³ Kézai az Aba nemzetséget hun eredetűnek titulálja, visszavezetve azt Csabán ke-

resztül Attila hun királyig.⁴ Az említett források nem fukarkodnak a fantáziával, de mint minden mítosz, ez is rejthet a sorok között némi valóság alapot, elég csak a gyöngyöspatai Vár-hegyre asszociálnunk.⁵

Kétségtelen, hogy az Aba nemzetség név kiemelkedő képviselője és vélhetően névadója is az abasári monostorban eltemetett Aba Sámuel királyunk volt, akinek származására vonatkozólag megoszlanak a vélemények. Fenti krónikáinkkal szemben a kutatók többsége a kazár – pontosabban kabar – eredet mellett voksol. E prominens rangot elérő személyiség ellenére a nemzetség kiteljesedése a XIV. századra tehető, amikor 27 ágra válva lehetővé tették a nemzetség név és a családi címerek okán. Ezen ágak nevei a következők: Adácsi, Amádé, Apos, Aszalay és Szikszay, Atyinay, Bodon, Bodrog-Keresztúry, Borh-Bodon, Csente, Csirke, Csobánka, Debrey, Gagy, Galgóczy, Györkey, Kompolty, Lipóczi, Litéri, Nádasdy, Rédey, Solymosi, Somosy, Szalánczy, Tarjáni, Ugray és Verpeléti.⁶ Végigfutva a családneveken bizony ismerősen csenghet néhány a magyar történelem későbbi századaiból is. S ha már az elnevezéseknél tartunk, nem mellékes megemlíteni, hogy az Aba nemzetség emlékét – több település mellett – legészakibb megyénk ma is őrzi (Borsod-Abaúj-Zemplén).

Sámuel királyon kívül a *de genere Aba* - a teljesség igénye nélkül - más személyeket is érdemes megemlíteni, melyek mögött kiemelkedő karrier húzódik egy-egy Árpád-házi uralkodó árnyékában. A Lipóczi ágából II. András (1205-1235) fiának, Kálmán hercegnek - Halics királyának - nevelőjeként, oktatójaként tűnt fel I. Demeter, aki mindvégig hűen szolgálta tanítványát Gácsországban is, étekfogó titulusban. Még IV. Béla (1235-1270) alatt is bodrogi ispánként és főétekfogóként találkozhatunk nevével. Utóbb említett királyunkat hűségesen szolgálta a fiával – a későbbi V. Istvánnal (1270-1272) – való konfliktusban a szintén Lipóczi II. Demeter varasdi

⁴ Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*. Osiris, Bp. 2004. I. 22.

⁵ A község fölé nyúló 260 m magas hegyen 1965-től tárták fel a régészek a X. századra keltezhető földvár maradványait, amely feltehetően az Anonymus által bemutatott Pata erődítménye lehetett.

⁶ Dr. Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I*. MTA. Bp. 1900. (A továbbiakban: Karácsonyi) 8-18.

¹ Anonymus: *Gesta Hungarorum*. Osiris, Bp. 2004. (A továbbiakban: Anonymus) 32.

² Ua. 10.

³ Ua. 32.

főispán. A muhi csatában (1241) pedig a tatár ellen vonult fel az Atyinai I. Lőrinc is, aki a veszedelem elmúltával Sopron vármegyét igazgatta. Az ország újjáépítésében segédkezett az Aszalay-Szikszai-ág alapítója, Marhard újvári főispán is. 1265-ben az apja ellen fellépő István győzelmét és országreszének szuverenitását eredményező isaszegi ütközetben az ifjabb király mellett harcolt Csobánka fia János és Nádasdy Miklós is. IV. (Kun) László (1272-1290) zűrzavart hozó korában a szepességi lázadók ellen ragadt fegyvert királya oldalán az Amadé-ági Finta. Majd a dürnkruti ütközetben (1278) növelte a király és az ország preztízst I. Amadé, Somosy I. Péter és Somosy I. Ivánka. Utóbb említettek a kunok ellen vívott Hód-tavi csatában (1280) is IV. László seregét erősítették, akárcsak a Rédey ágból származó I. Olivér, aki életét adta a győzelemért.⁷

Nyilvánvaló, hogy az ilyen szolgálatok után királyi adományozás révén a nemzetség által korábban megszállt területek mérete permanensen növekedett. E birtokok benépesítése és igazgatása hozzájárult a földművelés, a kézműves tevékenység és a kereskedelem előmozdításához, továbbfejlődéséhez. Természetesen az Aba nemzetség nagysága, az ágak szétválása a birtokok országon belüli szétszóródását eredményezte. Szinte nem is volt olyan szeglete a Magyar Királyságnak, ahol ne lett volna érdekelt valamelyik család. Mindez azt bizonyítja, hogy az Abákat túlnyomórészt a királyuk iránti hűség jellemezte. Persze mindig akadtak kivételek, ahogyan a későbbiekben látni fogjuk. Viszont a jelen *genus* ágainak és néhány tagjának említése okán érdemes néhány gondolat erejéig kitérni arra, mit jelentett az egy nemzetségbe tartozás, mi volt ennek a jelentősége az általunk vizsgált korban.

Az egy közös őstől származó azonos nevű ivadékok sora, vagyis a nemzetség legfontosabb összetartó erejét a vérségi kötelék – mint morális tényező – jelentette. Ez leginkább valamely családot ért sérelem esetén tudott manifesztálódni és esetenként fegyveres összefogásban tetőzött. A nemzetségi vagyon, azaz a fölbirtok, mint gazdasági tényező járult hozzá az együttműködés állandóságához. Fontos volt, hogy valamennyi tulajdon a nemzetség kezén maradjon, ezért a tagok elővásárlási jogot élveztek eladás vagy birtokmegváltás alkalmával. A családok férfiági kihalásakor pedig a többi nemzetségbeli, többnyire a legközelebb álló ág tagjai örökölhették a földbirtokot. E jogot gyakran kijátszották a szabad végrendelkezésre való engedély birtokában, de később az 1351-es *aviticitas* jogának deklarálása szigorú szabályok közé szorította a birtokok kézzől kézre vándorlását. Ugyancsak az összetartozást demonstrálta a hosszabb-rövidebb ideig fenntartott osztatlan birtok, amely az adott földterület közös használatát

jelentette, illetve a közös nemzetségi monostor, mint temetkezési hely. Végül, de nem utolsó sorban kiemelendők a címer és a nemzetségnév, mint megkülönböztető jelek, hiszen ezek látványa, említése tájékoztatta a kortársakat például az adott személy lakóhelyéről, vagyoni helyzetéről, összeköttetéseiről is.⁸

A XIII. században az utolsó Árpádok alatt történt események és gazdaságpolitikai változások erősen determinálták a társadalom tagozódását és jövőjét, ezen belül az egy nemzetséghez tartozó ágak, családok lehetőségeit, megnyitva előttük a szeparatizmus ösvényeit. 1301 elején, amikor az utolsó „aranyágacska” is letört, mind belpolitikai, mind morális értelemben zilált körülmények várták a magyar trónra áhítozó jelölteket, köztük a nagy múltú Anjouk akkor mindössze 13 éves küldöttét is.

II. Árpádok népe

A belpolitikai „földcsuszamlás” II. András *Novae Institutiones* elnevezésű programjával kezdődött. De e birtokpolitikát radikálisan érintő változásnak a gyökerei – ha úgy tetszik prototípusai – már II. Géza (1141-1162) korában megjelentek. Az ekkor történt nagyarányú bevándorlás során előbb az erdélyi és szepesi szászok kaptak látványos kiváltságokat, melyek elősegítették zárt egységben való megtelepedésüket. Más külföldi jövevények – *hospesek* – is részesültek meghatározott szabadságokban, melyek jóval vonzóbb életfeltételeket biztosítottak számukra, az akkori nyugat-európaihoz képest.⁹ De az uralkodó hívására, megsegítésére érkezett elit réteg is jelentős ingatlanokhoz jutott.¹⁰ Ezeknél is feltűnőbb jelenség III. Béla (1172-1196) horvátországi birtokadománya. 1193-ban, hívének, Bertalan *comesnek* – katonai feltételek teljesítése ellenében – a teljes Modrus vármegyét (*comitatus*) adományozta, annak minden jövedelmével és az *immunitas* biztosításával.¹¹ Ezen példák ugyan még nem rengették meg a gazdasági és társadalmi viszonyok közel kétszáz éves archaikus struktúráját, de csíraformái voltak a következő század bomlási folyamatának.

II. András új intézkedéseit – mely a királyi birtokok (akár egész vármegyék) pazar bőséggel történő eladományozását jelentette – tudatosan

⁸ Ua. 6-8.

⁹ Fügedi Erik: *Ispánok, bárók, kiskirályok*. Magvető, Bp. 1986. 69.

¹⁰ Ekkor kerültek Magyarországra például a Kőszegiek ősei is.

¹¹ Kristó Gyula: *Az Aranybullák évszázada*. Gondolat, Bp. 1976. (A továbbiakban: Kristó 1976.) 25-26.

⁷ Ua. 20-23.

hajtotta végre. Tévesen úgy ítélte meg, hogy a királyi hatalom gazdasági alapját a nyugatihoz hasonlóan – elsősorban a francia minta nyomán – a pénzgazdálkodásra helyezi át. Adományai révén lemondott tehát a domaniális bevételekről és azokat regálé jövedelmekkel kívánta pótolni. A földbirtokokból származó bevételeket azonban nem sikerült ellensúlyozni a királyi felségjogon szedett jövedelmekkel, hiszen az akkori Magyar Királyságban a természetes gazdálkodás viszonyai uralkodtak, az ártermelés és a pénzgazdálkodás pedig legfeljebb csak kibontakozóban voltak, ellentétben a nyugattal. A híveknek, előkelőknek juttatott birtokok háttérében uralkodói célként húzódtott a hadszervezet átalakítása is. A király úgy gondolta, hogy adományaiért elvárhatja a gazdaggá tett nagyurak hadjáratokban való részvételét egy modern páncélos sereg formájában. Nagyon fontos kiemelni, hogy elvárhatta, de nem kötelezhette, hiszen az előkelők katonai szolgálata önkéntes alapon nyugodott. Ebből következik, hogy ezek az adományok sem feleltek meg a nyugati mintájú hűbértartó sajátosságainak. Ez azt jelenti, hogy András megtett szolgálatért osztott örökbirtokot (*perpetua hereditas*).¹²

Az új berendezkedés a gazdasági következményeken túl belpolitikai feszültségeket is generált, melynek egyik sarkalatos pontja volt a birtokokhoz jutó előkelők hatalmi pozíciója, hiszen az adományok az adott területen, korábban az uralkodót illető adók és jövedelmek birtoklását, illetve a királyi joghatóságok átháramlását is jelentették. A királyi hatalom lavinaszerű térszűkítése,¹³ az idegen nagyurak iránti országos elégedetlenség, az egyház sérelmei, a *serviens regis* és a várjobbágyok felemelkedésének megrekedése és a nagybirtokos rétegtől való függése vezettek az Aranybulla-mozgalomhoz. Ennek első produktuma, az 1222. évi arany függőpecséttel ellátott díszes oklevél többek között kinyilvánította, hogy felhagy a vármegyék eladományozásának gyakorlatával,¹⁴ továbbá fellépett a hatalmaskodás és önkényeskedés ellen is, de akárcsak a cikkelyek többsége, ezek sem tudtak a gyakorlatban megvalósulni. András fia, Béla herceg ugyan szembefordult apjával és III. Honorius pápa (1216-1227) bátorítására 1228-ban megkezdte a birtokvisszavételeket. A pápa vonatkozó bullájában ideológiai alapként II. András koronázási esküjére hivatkozott, mely az ország

jogainak és a korona tekintélyének megőrzését is magában foglalta. Ekkor jelent meg a közgondolkodásban a koronajavak (*bona et proventus Sacrae Coronae*) fogalma, amely azokat a földeket jelöli, melyeket a király semmilyen körülmények között nem adományozhat el. De a nagybirtokosok és a várelemek sérelmei (az első túl radikálisnak, az utóbbi túl mérsékeltnek tartotta az akciót) miatt e birtokrestaurációs politika 1231-ben megbukott.¹⁵ Ugyanebben az évben a Szentszék újabb nyomására András megújította az Aranybullát, de az általunk vizsgált aspektusokra ez sem jelentett gyógyírt.

A herceg immár királyként – IV. Béla (1235-1270) – szakértő tisztikarral, földbírákkal 1235-1239 között újra megpróbálkozott a birtokrestaurációval, kiterjesztve azt az örökadományokon túl a szerviensek, a várnépek, az egyházak és bármely más jogállású személy ingatlanaira.¹⁶ Az osztársadalmi elégedetlenség azonban elejét vette a lendületnek. Sőt, a tatárdúlás és az ország újjáépítésének szükségessége megfordította a folyamatot. A *renovatio regni* a nagybirtokosi réteg markáns előretörését segítette elő. Miután az uralkodó szerencsés megmenekülése árán tapasztalhatta meg az alattvalókkal való egymásrautaltságot a külső ellenséggel szemben,¹⁷ hadügyi reformokkal kívánt felkészülni egy esetleges következő invázióra. Ennek részét képezte a várépítés királyi jogának kiterjesztése. A magyar király tehát újra birtokokat adományozott kővárak építése, illetőleg magánhadsereg kiállításának fejében. Kényszerűségből ugyan, de részben ezekre kellett alapoznia az ország haderejét. A várak építésének terheit és a fegyveresek kiállításának költségeit leginkább a világi nagybirtokosok vállalták. A védelmi cézzal indult építkezések, hamarosan eltértek az kezdeti törekvéstől. Egyre kevésbé feleltek meg az eredetileg megszabott alapkövetelményeknek, jelesen, hogy stratégiaileg fontos helyen épüljenek, a lakosság befogadására alkalmasak legyenek, lakótoronnyal, palotával és kápolnával rendelkezzenek. Ehelyett inkább az uradalmi központi funkció került előtérbe. Egyre több vár magaslott a környező vidék fölé és pusztán a várúr katonaságát fogadta be, prezentálva ezzel gazdája presztízsét és hatalmát a vár alatt elterülő vidék és annak lakói felett. IV. Béla emberi nagyságát mutatja, hogy objektíven tudta mérlegelni országa helyzetét és megtagadta korábbi birtokpolitikáját, azzal ellentétes programot

¹² A nyugati minták ettől eltérőek: *Beneficium* = megtett szolgálatért járó, nem örök (nem örökölhető) birtok. *Feudum* (klasszikus hűbértartó) = jövőbeni szolgálatért adományozott örökbirtok.

¹³ Kristó 1976. 27.

¹⁴ 1222. évi dekrétum: XVI. cikkely. In: 1000 év törvényei /www.1000ev.hu/ (A továbbiakban: Aranybulla)

¹⁵ Kristó Gyula: *Magyarország története 895-1301*. Osiris, Bp. 2003. (A továbbiakban: Kristó 2003.) 217.

¹⁶ Ua. 224.

¹⁷ Dümmerth Dezső: *Az Árpádok nyomában*. Panoráma, Bp. 1977. (A továbbiakban: Dümmerth) 431.

választva. De nem láthatta előre művének impozáns – rangjelző – rablóvárakat, egymással és a királlyal viaskodó tartományokat, acsarkodó oligarchák fészkeit eredményező metamorfózisát.

E folyamatokkal párhuzamosan alakult ki a familiaritás vagy magánfamilia intézménye. A familiáris az egyházi vagy világi főúrtól személyesen függő, annak családjához csatlakozó, szolgálatokkal tartozó nemes, vagy nem nemes. Ez lényegében egy *sui generis* hűbéri kötelék, de korántsem oly merev, mint a nyugat-európai és *de jure* sem teljesen szabályozott. A nagybirtokosok már a XIII. század eleje óta törekedtek az addig a királytól függő szegényebb rétegek uralkodótól való elszakítására, azok magánjogi függésbe kényszerítésére. Történt ez erőszakkal is, de számos köznemes – a védelem és a nemesi szabadság biztosítása végett – önként vállalt szerepet egy-egy nagyúr magánfamilijában. Ezen intézmény jelentősége többek között az, hogy az említett nagyúri magánhadseregek *par excellence* a familiárisok katonai szolgálatán alapultak. A köznemesség kialakulásával pedig a leghatalmasabb világi előkelők mindinkább a *baro* megnevezést kezdték használni, meghagyva a *nobilis* megjelölést a köznemeseknek. A majdani rendi társadalom két alkotóeleme ismerhető fel e terminusokban.¹⁸

A bárói-nemesi csoportosulások kihasználva IV. Béla és fia, István herceg ellenségeskedését a század hatvanas éveiben is tovább tudták növelni hatalmi befolyásukat. Érdeküknek megfelelően gyakran cseréltek pártot és e csatlakozások árát igen magasra taksálták. Így *expressis verbis* belekergették az uralkodókat a tisztség-, és birtokadományokba, gyengítve ezzel a királyi hatalmat, erősítve a sajátjukat.¹⁹ A családi viszály csenedesedése után – 1267-ben – az Aranybulla-mozgalom harmadik folyamán-ként kiadásra került egy dekrétum, amelyen már nem függtek aranypecsétetek, de birtokvisszavétel-lel kapcsolatos pontokat ez is tartalmazott. Ezek érdemi megvalósítása már sem Bélának, sem fiának – V. Istvánnak (1270-1272) – nem sikerült. 1272-ben István fiát, a 10 éves Lászlót – IV. László (1272-1290) - koronázták magyar királlyá. Ez az az időszak, amikor végképp háttérbe szorult a királyi hatalom és a belháborúk elszaporodása anarchikus állapotokat szült. Erőszakos foglalások, vég nélküli hatalmaskodá-sok jellemezték az országot. A viszálykodás pillanatnyi állása döntötte el, mely előkelők számítottak a királyhoz hűségeseknek, melyek pedig hűtleneknek. 1277-ben a Rákoson megtartott *congregatio generalis* a maga koraérett rendi gondolataival stabilizációs kísérletnek minősíthető, de ennek ára az

lett volna, hogy az oligarchák a királlyal osztozzanak a hatalomban.²⁰ Hasonló reményekkel ugyancsak a megbékélést célozta III. András (1290-1301) 1290. évi dekrétuma, de a rendi eszme csak igen szűk körre volt hatással. Az 1298-as pesti országgyűlés végzései szintén papíron maradtak. A század utolsó éveiben a szeparatista tartományok körvonalai végleges formát alkottak. Hatalmuk legfőbb jellemzői röviden:

- óriási nagybirtok, független szuverén hatalom gazdasági-katonai fedezettel, saját udvartartással,
- önálló külpolitika, törekvés a dinasztikus kapcsolatokra,
- természeti gazdálkodás, fosztogatás, önkényes adó és vámbehajtás (a pénzgazdálkodás és árutermelés megakasztása),
- városellenes politika: haszonszerzés, rablógazdaság, területnövelés,
- a nemesség magánfamiliarissá kényszerítése, a nemesi megyeszervezet kialakulásának akadályozása,
- az egyház teljes behódoltatása, az egyházmegyék kifosztása, a tized kisajátítása,
- a jobbágyok sarcolása: pénzbeni adóztatás, robot növelés, jogmegvoná-sok.²¹

Mindezen kritériumokról a XIII–XIV. század fordulóján 11 oligarcha esetében beszélhetünk: Csák nembeli Máté, Aba nembeli Amadé, Ákos nembeli István, Petenye fia Péter, a Héder nembeli Kőszegiek, Borsa Kopasz, Kán nembeli László, Csanád nembeli Vejtehi Teodor, a Frangepán család, Babonics István és Subics Pál.²² Az egymás szinonimájaként használatos tartományúr és oligarcha kifejezést pontosítandó meg kell jegyezzük, hogy a királyi hatalom teljes kizárása a tartományból és ezen tartomány iránti öröklési igény tette oligarchává a tartományurat. Ez világít rá arra a tényre, hogy némely esetben miért nem maguk az oligarchák lázadtak fel később I. Anjou Károly Róbert (1308-1342) ellen, hanem azok fiai és miért éppen apjuk halála után közvetlenül.²³ Példa erre Aba Amadé és fiainak esete is.

²⁰ Kristó 2003. 265.

²¹ Engel Pál-Kristó Gyula-Kubinyi András: *Magyarország története 1301-1526*. Osiris, Bp. 2003. 27-31.

²² Kristó 2003. 276.

²³ Zsoldos Attila: Király, oligarchák, tartományurak. In: *História* 2012/4. (A továbbiakban: Zsoldos)

¹⁸ Kristó 2003. 257.

¹⁹ Kristó 1976. 141-142.

III. Az Amadé-birtok

Mielőtt rátérnénk az egyik legjelentősebb tartományúr birtokkomplexumának ismertetésére, annak központi területeiről tudnunk kell, hogy ha elfogadjuk azt az álláspontot, hogy az Aba nemzetség kazár-kabar eredetű volt, vajon hová tehetők ezen nemzetségek szállásterületei? Györffy György nézete szerint a kabarok szállásterületein alakultak ki az egykori dukátus vármegyéi, viszont Abaúj megyéről nem mutatható ki, hogy a XI. században a hercegség része volt. Ebből kifolyólag a Hernád és Tárca völgyének első megszállása nem az Abáknak tulajdonítható, az ő itteni birtoklásuk másodlagos. Annyi viszont bizonyosnak látszik, hogy a királyi vármegyék létesítésekor a Mátraalja és a Hernád völgye már az Abák uralmi területe Újvármegye néven, amely a későbbi Abaúj, Sáros, Torna és Heves megye területeiből állt össze. Központja és a királyi ispánok itteni székhelye Újvár volt, amely úgynevezett útelzáró várként töltötte be határvármegyei (*marchia*) funkcióját. A későbbi évtizedekben, az erdőispánságok – mint királyi uradalmak (*predium*) – kiépítésük során várispánságokká, majd külön vármegyékké alakultak. Így születtek Újvármegye területéből Torna, Sáros és Heves megyék és a nemesi vármegyék külön szerveződésai, valamint az Abák fennhatósága révén a fennmaradó rész Abaúj vármegye néven működött tovább.²⁴

Az Aba (Oba) nemzetség Amadé (Omode) ágának első ismert tagja Dávid *comes*, aki fiaival – Péterrel, Fintával és Amadéval – 1280-ban szerezte meg az Abaúj megyei Felidát, Egyházasidát, Gárdot és Pólyit.²⁵ Tetemes pénzösszeg cserélt itt gazdát, amely árulkodik a család gazdagságáról és törekvéséről. A század végén Dávid fiai gyorsuló ütemben szereztek a birtokokat és ez folytatódott a XIV. század elején is. Kezdetben szolgálatért, tisztségért járó királyi adományról beszélhetünk, később az állandósuló belvillongások okán a birtokosztás egyszerűen a lekötelezettség biztosítását szolgálta.²⁶ Finta még 1280 előtt kapott Ung megyében földet, Amadé később megszerezte Göncöt, a Hontpazmanok jánoki uradalmát, majd örökség révén Széplak egy részét és az ottani apátság kegyuraságát. Ugyanis egy másik ágból Bodon fia Dénes fogadta fiává és hagyta reá az említett jószágot. Jó példája ez a nemzetségi vagyon egybentartására való törekvésnek. Amadé kezdeti birtokszerzeményei kiterjedtek Sáros megyére (Kajáta, Felső-Sebes, Kabala-földe) és Zemplén me-

gyére (Gérs, Kis-Semjén, Karul, Ricse) is.²⁷ Foglalás révén kerültek keze alá a Balogsemjén nembeliek Szabolcs és Szatmár megyei fálvai.

Ismereteink szerint Péter és Finta az 1280-as évek közepét nem élte túl és őket érintően fiúgyermekéről sem tud történetírásunk. Nem csekély javadalmaik tehát Amadé gazdagságát gyarapították. Finta leányát – Klárát – a Kán nembeli Siklósi Gyula vette nőül, de utód nélkül haltak meg és 1300-ban Gyula testvére, Péter fizette ki a Kláráért járó hitbért és hozományt Amadénak.²⁸ 1290-ben pedig III. András oklevélben erősítette meg számára Ung vármegyét.²⁹ E néhány példa érzékelteti, hogy a századfordulóra Aba nembeli Amadé az északkeleti országrész vitathatatlan ura lett. Tartománya fokozatosan terjedt ki Abaúj, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg és Szepes vármegyékre, de befolyása volt Borsod, Gömör, Szabolcs és Szatmár megyék területén is.³⁰ E birtokkomplexum központi területének Abaúj vármegye számított, ezen belül Amadé Göncön tartotta székhelyét. Néhány oklevelét azonban Vizsolyban állíttatta ki, de itt elsősorban igazságszolgáltató tevékenységre kell gondolnunk. Vizsoly – a korábbi királynéi ispánság központja – Amadé bírói székhelye lett, ahol albirájával arra törekedett, hogy tartománya minden ügye itt nyerjen elintézését. Ebben egyfajta erkölcsi haszon érhető tetten, miszerint a környező nemeseket széles körben személyétől függővé tette. Az itt tárgyalt peres ügyekből is következtetni lehet tartománya kiterjedésére.³¹

A IV. László uralkodása alatt megszerzett Göncön viszont szabályos kiskirályi udvar szerveződött Amadé köré. A helységtől délkeletre magasodó hegyen épült fel Gönc vára, melynek romjait ma is Amadé-várnak nevezik. Kézenfekvőnek tűnik, hogy az országos méltóságokat viselő tartományúr itt rendezte be udvartartását, innen kormányozta az uralma alatt lévő vármegyéket. De ha jobban megvizsgáljuk a 650 méter magasban található romokat, kétségek merülhetnek fel ezzel kapcsolatban. Feld István kutatásai alapján valószínűnek tartja, hogy a vár a XIII. század 70-es vagy 80-as éveiben épülhetett, mert korábban – királynéi birtok lévén – a közeli Abaújvár királyi sáncvára mellett indokolatlan lett volna egy ilyen jellegű kővár emelése.³² 1288-ban pedig már a vár László király általi ostromáról értesülhetünk.³³

²⁷ Karácsonyi 44.

²⁸ Kristó 1978. 29.

²⁹ Wenzel Gusztáv: *Árpád-kori új okmánytár V.* Pest, 1864. (A továbbiakban: Wenzel V.) 2.

³⁰ Zsoldos

³¹ Kristó 1978. 32.

³² Feld István: A gönci Amadé-vár. In: *Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 1985/22-23.* (A továbbiakban: Feld) 70.

³³ Az ostrom időpontjáról megoszlanak a vélemények. Az esemény valószínűleg 1288 előtt lehetett.

²⁴ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* Akadémiai kiadó, Bp. 1963. (A továbbiakban: Györffy) 42-48.

²⁵ Karácsonyi 43-44.

²⁶ Kristó Gyula: *A rozgonyi csata.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1978. (A továbbiakban: Kristó 1978.) 28.

Mindebből kiindulva az építető személye vélhetően Aba nembeli Amadé. A vár elhelyezkedése – utaktól távol lévő, nehezen megközelíthető magaslat – és mérete alátámasztja a korábban vázolt, IV. Béla által megszabott kitételek mellőzését. De vajon uradalmi központ létesítése vagy rangjelző katonai bázis kialakítása volt a célja az építetőnek?

A vár romjai között áll egy toronyként beazonosítható, habarccsal készített falmaradvány, melyről nem állapítható meg, hogy lakótoronyként, illetve őrtoronyként funkcionált-e. A terepviszonyok alapján biztonsággal állítható, hogy további építmények nem csatlakoztak hozzá. A viszonylag kis alapterületű sáncvár vízgyűjtőjénél feltételezhetőek további épületek, de habarccsmaradvány híján ezek inkább fából készülhettek.³⁴ Mindez és a vár elhelyezkedése nem bizonyítja egyértelműen az uradalmi központ funkciót, talán inkább egy „sasfészekre”, búvóhelyre asszociálhatunk, amely értékek, fegyverek őrzésére, kisebb haditámaszpont fenntartására enged következtetni. Emellett Amadé gönci okleveleinek keltezése sem utal a várra, csupán a helységekre.³⁵ Természetesen további régészeti kutatások megdönthetik e teóriát, viszont az építető személyével kapcsolatosan megjegyeznénk, hogy mivel Gönc kizárólag Amadé általi birtoklásának pontos dátuma nem ismert, ezért akár Péter, akár Finta, esetleg apjuk, Dávid *comes* is szóba jöhet.

Úgy gondoljuk továbbá, hogy a korábbi királynéi birtok ténye és Abaújvár közelsége sem teljes mértékben zárja ki azt a lehetőséget, hogy a gönci vár mégis 1270 előtt épülhetett. Érvként a *renovatio regni* és az ebből elfajuló magánvárak, rablóvárak gomba módra való szaporodása hozható fel. Aba Amadé számára egyéb várak is rendelkezésre álltak Abaúj vármegyében, így Boldogkő, Regéc, Abaújvár, Füzér, Szalánc várai, egymástól megközelítően azonos távolságra. Azaz erődítmények, mentsvárak szempontjából sem szenvedett hiányt. De ő Göncön rendezkedett be, annak várában két koronás vendéget is fogadott, mint azt később látni fogjuk. Mindezen adatok nem feltételeznek-e emocionális kötődést is a helységhez, illetve a várhoz? Továbbá annak uradalmi központi létét mennyiben támasztják alá? A választ ma még nem tudhatjuk, de az Amadé-tartomány rövid áttekintésével, pro és kontra találtunk néhány kérdést a téma jövőbeni kutatói számára is.

IV. „Uram, királyom!”³⁶

Az Amadé-tartomány kialakulásával párhuzamosan és egyben ok-okozati összefüggésben vizsgálható a különböző tisztségek birtoklása és ebből következően a mindenkori királyhoz való hűség problémaköre. A tartományurakra vonatkozó általános jellemzők Amadétól sem voltak idegenek. A nyers hatalmon alapuló önkényesség tetten érhető működése során. Példa erre a szepesi káptalan 1302-ben kiadott oklevele, melyben azt olvashatjuk, hogy a tartományúr és fia egy nemes földjét elfoglalta és a tulajdonost fogságban tartotta, követelve tőle a tulajdonlást bizonyító királyi adománylevelet is.³⁷ Minde mellett egyes politikája, az uralkodókkal való együttműködése kiemelte társai közül, így szeparatizmusa nem érte el a Csák Máté vagy Kőszegi Henrik által ismert magaslatokat.

A család más tagjai is viseltek jelentős tisztségeket – Péter nádor, országbíró, tárnokmester, pozsonyi és mosonyi ispán, Finta nádor és erdélyi vajda, soproni és somogyi főispán – de leghosszabb ideig Amadét láthatjuk rangos titulusokban. Annyiban közös karrierjük, hogy mindhárman a IV. László alatti anarchikus viszonyok, állandósuló belháborúk során alapozták meg hatalmukat. Amadé tisztségei a következők voltak: nádor (1285, 1288, 1290-1293, 1295, 1297-1298, 1300, 1303-1304, 1307-1309, 1311), országbíró (1283), a dunán inneni országrész bírása (1295), szebeni főispán (1280), mosonyi főispán (1285, 1288) zalai és karakai főispán, kunok bírása (1300), szepesi főispán (1307, 1309),³⁸ de viselte még felváltva a borsovai, abaújvári, zempléni főispáni címeket is.³⁹ E felsorolásból érzékelhető, hogy a király utáni legfontosabb méltóságot uralkodók során át, belpolitikai helyzetűl szinte függetlenül bírta. Elképzelhetjük, hogy a *comes palatinus* cím mennyire kiszélesítette a lehetőségeket az egyébként is önállóságra törekvő, tartománya lakóit befolyása alatt tartó nagyúr számára. E rangot illetően ezt nagyban elősegítette és deklarálta – kissé megdöbbenően – a már említett Aranybulla is: „*A nádorispán minden ember dolgában, ki országunkbeli, különbség nélkül ítéljen.*”⁴⁰ Igaz, e kitéltet későbbi kinyilvánulásaiban András cizellálta, de a századvégi viszonyok mérgező légkörében, a kancellária avitt csendjéből kikerülő cikkelyek többsége elporladt.

³⁶ Ószövetség: Sámuel I. 24.9.

³⁷ Kristó Gyula: *Anjou-kori Oklevéltár I. 1301-1305*. Budapest-Szeged 1990. (A továbbiakban: AO I.) 202.

³⁸ Frankl Vilmos: *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése*. Pest, 1863. 158-161; Karácsonyi 3.

³⁹ Kristó 1978. 29.

⁴⁰ Aranybulla: VIII. cikkely

³⁴ Feld 61-62.

³⁵ Györffy 88.

A méltóságok halmozódása is megerősíti a mindenkori király iránti hűség gyakorlását, még ha abban ügyes diplomácia rejtőzik is. Mindenesetre ahhoz, hogy az uralkodó ne kívánjon beleszólni a tartomány ügyeibe, a legmegfelelőbb időszak állt rendelkezésre Amadé számára a Magyar Királyságban. Egy az 1280-as évek végén lezajlott tisztázatlan konfliktuson kívül – melynek része volt Gönc várának IV. László általi ostroma – Amadé mindvégig királyhűnek bizonyult. Bár ismeretes, hogy László „...*hítvesi ágját semmibe véve, kun lányok után boldondult...s mert szerelmüktől a szíve érthető módon megromlott, méltán gyűlölték meg bárói és az ország nemesei*”⁴¹ – s akit végül szeretett kunjai gyilkoltak meg – öntörvényűsége nehezen volt tolerálható, Amadé mégis belátta, hogy bármilyen tartós ellentét a királlyal veszélyeztetheti a további tartománygyarapítás lehetőségét. Sőt, eddigi művének biztonsága is megkívánta a békés együttélés keresését az uralkodóval, pláne úgy, hogy territóriumáért életét is kockára tette. 1278. augusztus 26-án Dürnkrot és Jedenspeigen között, a Morva folyó partján ütközött meg II. Premysl Ottokár cseh király (1253-1278) és I. Habsburg Rudolf német király (1273-1291), az évtizedek óta húzódó Babenberg-örökség miatti konfliktus lezárása végett. IV. László Rudolf szövetségeseiként jelent meg a morvamezőn, a magyar hadtestet Csák Máté nádor és Gutkeled István országbíró vezette, de soraiban ott harcolt Aba nembeli Amadé is. A magyar nyílzápor és virtus méltó kiegészítője volt a német nehézfégyverzetnek. Rudolf a küzdelem elején leesett lováról és pajzsával védte magát a száguldó lovasok között, de segítséget kapva újra az élre állt. Ottokár hadai pusztulását látva is rohant előre az ellenség közé, míg végül elbukott.⁴² Amadé pedig jobb kezének kisujját hagyta a csatáren.⁴³ E veszteség ellenére 1280-ban – és 1282-ben a Hód-tavi csatában – a kuntörvény végrehajtása elől kivonuló kunok, 1285-ben pedig az újra betörő tatárok ellen harcolt az országért és a királyért. Hadi-szolgálatai közben kapta adományként Lászlótól Ung vármegyét, majd sorban a szebeni főispáni és nádori címeket.⁴⁴

Levonta hát Amadé a László-kori események tanulságát és az új királynak – III. Andrásnak (1290-1301) – már feltétlen híve lett. Ennek bizonyossága a már említett, rögtön András uralkodásának kezdetén kiadott oklevél Ung vármegye kapcsán. Az új ki-

⁴¹ Képes Krónika. Osiris, Bp., 2004. (A továbbiakban: Képes Krónika) 182.

⁴² Dümmerth 483-484.

⁴³ Wenzel V. 2.; „*sui digiti auricularis manus dextere*” olvasható az oklevélben, melyből sokan a jobb kéz mutatóujját olvassák ki, viszont az *auricularis* kifejezéssel a szerző a fül vágására alkalmas ujra céloz, amely véleményem szerint a kisujj.

⁴⁴ Karácsonyi 23; Kristó 1978. 28.

rállyal is szüksége volt e szövetségre, hiszen a belső viszály és megosztottság mellett külpolitikai fenyegetésekkel is szembe került. Először Lengyelország felől érkezett egy trónkövetelő, aki magát András hercegnek – IV. László 1278-ban elhunyt öccsének – adta ki. A magyar király fegyverrel űzte ki az országból a rejtélyes kilétű kalandort. Megjegyzendő, hogy a Lengyelországba vezető út mentén Amadé birtokai húzódtak.⁴⁵ Képzelnék el, mi lett volna, ha a tartományúr szemben áll a királlyal! Ennél is komolyabb konfliktus adódott 1291-ben, amikor András a szomszédos osztrák és stájer herceg – Habsburg Albert (1282-1308) – ellen vezetett hadjáratot a korábban elvesztett nyugat-magyarországi várakért és egy régmúltból fakadó, jogtalan hűbéri kötelék követelése miatt. A magyar csapatok sikeres offenzívája – az abauji nagyúr részvételével – Bécsig kergette Albertet, ahol vereséget mért rá és a hainburgi békével visszaszerezte területeit és megvédte az ország becsületét.⁴⁶ Amadé 1293-ban királyát Lengyelországi követként szolgálta, de mellette volt az András elleni belső lázadások, belháborúk során is. Sorozatos nádori tisztségei is árulkodnak a közte és uralkodója közt fennálló harmonikus viszonyról. Mivel az említett hainburgi béke mellékterméke III. András és Habsburg Albert szövetsége lett, a magyar király egy kisebb magyar kontingenst biztosított Albertnek Nassau Adolf német királlyal (1292-1298) való konfliktusát rendezendő, amely nem kisebb ügyről, mint a német királyi címről szólt. 1298. július 2-án a Rajna közelében, a göllheimi csatában született döntés, ahol Adolf elesett és Albert hercegi címe mellé immár a királyit is viselhette. A magyar résztvevők között ismét felvult Aba nembeli Amadé is.⁴⁷

Királyhű honfítársaihoz hasonlóan az északkeleti országrész urának számára is 1301. január 14-én éjfél tájt néhány lélegzetvétel erejéig megállt az idő. A Turul nemzete dicső királyok családjának utolsó férfisarja a budai várban meghalt. Miközben a *medium aevum* késő őszebe fordult s a keleti és nyugati szelek forgatagában Skócia épp szabadságát védte I. Edward angol uralkodóval (1272-1307) szemben, a francia Vaskirály – IV. (Szép) Fülöp (1285-1314) – investitúraharcát folytatta VIII. Bonifác pápával (1294-1303), a keleti sztyeppéken az Arany Horda ereje teljében marcangolta az orosz fejedelemségeket és II. Andronikosz (1282-1328) bizánci birodalmát az iszlám második expanziója fenyegette, a közép-európai Magyar Királyság gazdátlanul sodródott bele e viharok szabdalta XIV. századba. Amadé birodalma ugyan állt, de a többi oligarcha külpolitikai aktivizálódása, a leendő uralkodó

⁴⁵ Kristó 1978. 31.

⁴⁶ Dümmerth 496-498.

⁴⁷ Dümmerth 500.

karizmája nagyban determinálhatta annak épségét. A tartományúr válaszüthöz érkezett.

A Képes Krónika szerint Amadé már 1301-ben állást foglalt Anjou Károly Róbert mellett,⁴⁸ de egy cseh tudósítás szerint épp azon követség tagja volt, amely Vencelért – a 12 éves cseh trónörökösért – ment Csehországba.⁴⁹ A zűrzavaros időkre való tekintettel az sem lenne meglepő, ha a pártállás egyik napról a másikra változott volna meg, de biztosat erről nem tudhatunk. Mindenesetre az helytálló, hogy Amadé igen korán és végleg Károly mellett tette le voksát. Ezt bizonyítja egy 1304-ben Pozsonyban kelt oklevél, amelyben több előkelővel – Károly király oldalán – köt szövetséget III. Rudolf osztrák és stájer herceggel (1298-1307).⁵⁰ E meg egyezés éppen Vencel apja – II. Premysl Vencel cseh (1278-1305) és lengyel király (1300-1305) – ellen irányult. Ezekben az időkben történt, hogy Károly Róbert a gönci várban élvezte Aba Amadé vendégszeretetét. Erre maga a király emlékszik vissza egy 1326-ban kelt oklevelében, meleg szavakkal illetve Amadé akkori várnagyát.⁵¹ Egyébként a nádor egy másik koronás főnek is menedéket biztosított a várban. Lokietek Ulászló lengyel fejedelem – későbbi lengyel király (1320-1333) – II. Vencellel szemben maradt alul és hosszas száműzetése végén talált menedéket Amadénál, aki katonai támogatást is nyújtott Ulászlónak, amikor az 1304-es szövetség jegyében Rudolf és Károly Róbert Csehország ellen vonult. A nádor és Ulászló 1304-1306 között a krakkói hercegségben előbb Wislicát, Sandomierzet, majd a hercegség központját, Krakót is elfoglalták, keletről gyengítve ezzel Vencel állásait és biztosítva a száműzött fejedelem visszatértét a trónra.⁵² Évtizedes szövetségre és talán barátságra is következtethetünk mindebből, emlékezzünk csak Amadé 1293-as lengyel követi megbízatására. E konklúzió pedig kérdésessé teszi azt a felvetést, hogy a nádor valaha is Vencel-párti lett volna, hiszen Ulászló és a cseh király ösellenségek voltak.

A Károly Róberthez való töretlen elkötelezettségét nyomon követhetjük a nádor életének utolsó szakaszában is. 1307 októberében a rákosi országos gyűlésen a megjelent előkelők között hűséget esküdött Károlynak.⁵³ Mindez 1308 novemberében a pesti országos gyűlésen a pápai legátus – Gentilis bíboros – jelenlétében is megismétlődött.⁵⁴ Első meg-

nyilvánulása volt ez az *electio libera regis* megvalósulásának, amely 1298 óta volt a *barones et nobiles* deklarált joga. Amadé 1309. június 15-én pedig a király másodszeri megkoronázásán vett részt.⁵⁵ 1310-ben tevékeny szerepet vállalt a Szent István-i korona visszaszerzésében, amely ekkor Kán László erdélyi vajda birtokában volt.⁵⁶ Kiemelendő momentum, milyen jelentőséggel bírt a magyar királykoronázás kritériumainak konstellációja. Az Anjou-pártiak is tudták, hogy mind az ellenfelek és kételkedők méregfogainak kihúzása, mind saját lelkük megnyugvása érdekében elkerülhetetlen a szabályos koronázás. Ez nem csak jogilag, de szakrális értelemben is követelmény volt a magyar lakosság körében. Pláne úgy, hogy Károly Róbert ereiben – nőági leszármazás révén – némi Árpád-vér is csordogált, ugyanis V. István dédunokája volt. Az 1301-es és az 1309-es nem teljes érvényű aktusok után tehát 1310. augusztus 27-én Székesfehérvárott, az esztergomi érsek által, a Szent Koronával I. Károly Róbertet harmadszor is „*ünnepélyes külsőségek között boldogan megkoronázták.*”⁵⁷

Azzal, hogy Károly Róbert fejére került a Szent István-i korona, *de facto* nem lett az ország ura. A belháborúk nem szüneteltek, az egyes bárók önálló külpolitikai és katonapolitikai akciókba kezdtek. A részállamok gazdasági berendezkedése továbbra is akadályozta az árutermelés és pénzgazdálkodás, valamint a kereskedelem és városfejlődés kiteljesedését. A királyban ekkor tudatosult, hogy nem eskük, meg egyezések és pápai követek révén kerülhet a tényleges hatalom birtokába, hanem azt fegyveres úton, a renitens tartományurak egyenkénti leverésével kell megszereznie. Ezen cél megvalósítása közben kapta a hírt, hogy legrégebb és leghűbb támaszát, Aba nembeli Amadét 1311 szeptemberében Kassán megölték. A nádor már régóta mindent elkövetett, hogy e gazdag várost uralma alá hajtja. Ezt elutasítandó alakult ki az a zavargás, amelyben kíséretének több tagjával együtt Amadé is halálát lelte. Kassa tehát egy hatalmaskodó oligarchát ölt meg, Károly Róbert viszont legfőbb bizalmasát, tanácsosát, szövetségesét veszítette el.⁵⁸ E tragikus esemény nagyban meghatározta az uralkodó következő lépéseit csakúgy, mint az északkeleti tartomány sorsát.

Mielőtt az Amadé-örökség feletti küzdelmet ismertetnénk, egy fontos aspektusról érdemes néhány szót szólnunk a nádor tetteit illetően. Fentebb már vázoltuk a tartományúri hatalom jellemzőit, amelyek többsége Amadéra is igaz volt. Egyetlen dologról azonban nem szólnak a források. A többi tartományúrral ellentétben Amadé egyházellenes at-

⁴⁸ Képes Krónika 188.

⁴⁹ Kristó 1978. 34.

⁵⁰ AO I. 644.

⁵¹ Blazovich László-Géczi Lajos: *Anjou-kori Oklevéltár X. 1326*. Budapest-Szeged 2000. 50.

⁵² Kristó Gyula: *Az Anjou-kor háborúi*. Zrínyi, Bp. 1988. 22-23.

⁵³ Kristó Gyula: *Anjou-kori Oklevéltár II. 1306-1310*. Budapest-Szeged 1992. (A továbbiakban AO II.) 243.

⁵⁴ AO II. 494.

⁵⁵ Ua. 668.

⁵⁶ Ua. 863.

⁵⁷ Képes Krónika 194.

⁵⁸ Kristó 1978. 36-39.

rocitásairól nem olvashatunk. Sőt, igen békés viszony feltételezhető a nádor és a környező káptalanok között. Ennek oka lehet a királpárti politika, hiszen az egyházi méltóságok és testületek is természetesen a király támaszai voltak. De nem zárható ki Amadé mély vallásossága sem, amely feltételezés egy újabb szegmenssel különítheti el a királyhű bárót a többi oligarchától.

A nádor halála azonban átrendezte az erőviszonyokat mind az érintett familiáris nemesek, mind az egyház pártállását illetően. De ami leginkább meghatározta a tartomány létét, az az uralkodó és az örökösök által képviselt politika volt. I. Károly Róbert szilárd állami kereteket vizionált, ahol *dominus naturalisként* erős gazdaságot és dinasztikus hatalmat építhet ki. E hosszú út kezdetén viszont – többek között – egykori hű szövetségese fiaival találta magát szembe.

V. A hűtlen fiak

Amadénak hat fia és egy leánya ismeretes. Katalin – bár hozzáment Csák nembeli Mórchoz – korán domonkos apáca lett. János, Miklós, Dávid, László, (II.) Amadé és Domokos apjuk életében releváns politikai szerephez, befolyáshoz nem jutottak. Az oklevelek tanulsága szerint Amadé irányítása alatt és vele egyetértésben tevékenykedtek. A kassai incidens során a legidősebb fiút, Jánost és öccsét, Dávidot elfogták és börtönbe vetették. Ez megakadályozta testvéreiket, hogy azonnali bosszúhadjáratot szervezzenek és immár apjuk örökében uralmuk alá vonják a várost. Alkudozni voltak kénytelenek, amelyben mediátorként Tamás esztergomi érsek és István veszprémi püspök segédkeztek, mint királyi megbízottak.

A megegyezés 1311. október 3-án megszületett, amely tulajdonképpen Amadé özvegye és fiai teljes kapitulációját jelentette. A királynak fogadott örök hűségen és a közjogi funkciók átengedésén túl nemcsak Kassa, Szepes és Gölnic elvesztéséről szól, de Zemplén és Újvár megyék, Lubló és Munkács várak is királyi fennhatóság alá kerültek általa és az Amadé kezén maradó területek nemesei is kikerülhettek a kényszer-familiáris viszony béklyójából.⁵⁹ Mindezek betartására Kassa városa biztosítékul kezeseket is kapott, akik között Domokos és az elhunyt tartományúr unokája – János fia – Jakab is szerepelt. Láthatjuk, hogy több volt ez, mint Kassa „felszabadulása”. Az Amadé által szívós munkával felépített tartományúri birodalom összedőlni látszott, ezen kívül Károly Róbert állást foglalt a vitában, mégpedig Kassa oldalán. Az Amadé-fiak szempontjából: a

gyilkos város feléjük kerekedett, a király pedig elárulta őket. A papírra vésett kötelezettségek feletti főhajtás csak az időnyerést szolgálta számukra. A döbbenet és a kényszerhelyzet felismerése után cselekvésre szánták el magukat. Szövetségre léptek az ország talán leghatalmasabb tartományurával, a király legszívósabb ellenfelével, a trencsényi oligarchával: Csák Mátéval. Az nem teljesen világos, hogy ez egyenrangú félként történt-e, vagy az Amadé-fiak familiárisai lettek Északnyugat-Magyarország urának, de a sarkalatos kérdés nem ez, hanem, hogy Amadé büszke örökösei saját berkeikben találhattak-e még további szövetségesekre a növekvő királyi hatalom ellenében?

A lokális erőviszonyokat vizsgálva Kassa városán túl a szepességi nemesség, beleértve a nagy múltú lándzsásokat és szászokat, a király mellett foglalt állást. Szintén Károly Róbert mellett voksolt az egyház, annak ellenére, hogy, mint említettük, Amadé korában különösebb sérelmek nem érték. De a megegyezés után – melyben prominens egyházi személyek képviselték az uralkodót – már az egész klérus erkölcsi és katonai potenciáljára számíthatott a király, értve ez alatt a johannita lovagrendet is. Ugyancsak Károly Róbertben látták megmentőjüket és jövőjük zálogát egyes jogaikban sértett nemes családok, akik elvett birtokaik visszaszerzését is remélték e szövetségtől. Ezzel szemben az Amadé-fiak szinte kizárólag a politikai vagy vérségi alapon függő familiáris nemesekre számíthattak, akik még emlékeztek Aba Amadé érdekében való közbenjárására a királynál, valamint kisebb birtokadományok, természetbeni juttatások biztosítására, perekben való kedvező döntésekre a tartományúr részéről.⁶⁰ Tetten érhető e szövetségben a nemzeti összetartozás ténye is, hiszen az Aba nemzetség Borh-Bodon, Csirke, Csobánka, Galgóczy, Györkey, Lipóczy és Somosy ágaiból is érkeztek támogatók az örökösök mellé.⁶¹ Mindezzel és a már említett jelentős katonai potenciállal rendelkező Csák nembeli Mátéval kiegészülve az Amadé-fiak nem tétlenkedtek és már 1312 tavaszán akcióba lendültek, nyílt ellenséges fellépést tanúsítva a magyar uralkodó ellen.

János, Miklós, Dávid és László a király sáros-pataki *hospeseinek* birtokait kezdte fosztogatni, minek kiteljesedését Petenye fia Péter akadályozta meg. Erre Péter javaira törtek, egy rokonát megölték, végül a pataki várba zárkóztak.⁶² Károly Róbert az incidenst követően – seregeit átcsoportosítva – az Amadé-fiak ellen indult. Sáros és Lubló várát vette ostrom alá, de a Csák Máté által küldött segédcapatok – melynek vezére a Galgóczy-ági Szép vagy Nagy Aba volt – hírére a Szepességbe, Lőcsére hű-

⁵⁹ Kristó Gyula: *Anjou-kori Oklevéltár. III. 1311-1314.* Budapest-Szeged 1994. (A továbbiakban: AO III.) 150.

⁶⁰ Kristó 1978. 40-68.

⁶¹ Karácsonyi 30-31.

⁶² AO III. 262.

zódott vissza. Az egyesített Amadé-sereg pedig a „bűnös” Kassa ellen vonult. A király sem tétlenkedett: megindult hadával a város védelmére. A két fél 1312. június 15-én a Tárca patak völgyében, Rozgonynál találkozott. Károly Róbert a halálra készülvén gyónt és áldozott, „Azok pedig, a béke legádázabb ellenségei, fölöltre hadifölszerelésüket, egy bizonyos hegy csúcsáról leereszkedtek az említett völgybe a király ellen, hogy rögtön megütközzenek, s az említett hegy oldalán pénteki napon, Szent Vitus és Szent Modestus ünnepén olyan ádáz ütközet keletkezett, amilyen a tatárok ideje óta még nem volt Magyarországon.”⁶³ A rozgonyi csata a király sikerét hozta, amely történelmi jelentőségűnek mondható. Ugyan nem biztosította az azonnali és teljes uralmat Északkelet-Magyarország felett, de megerősítette az uralkodót azon elképzelésében, hogy sorjában leverheti a tartományúri hatalmat, amelyhez társadalmi támogatottsága is megfelelő, és hogy az egyesített sereg feletti győzelem okán ez egyre inkább gyarapodni fog. Kezdetre volt ez egy évtizedes küzdelemnek, egy keménykezű belpolitikának; vége pedig az Amadé-birtok virágzásának, a tekintélynek, melyet ezeken a területeken az egykori tartományúr megkérdőjelezhetetlenül élvezett. A rozgonyi ütközet rengeteg élet végét is jelentette, köztük a hadvezér Szép Abáét és két Amadé-fiúét: Miklósét és Dávidét is.

Az életben maradt testvérek az elkövetkező években végleg kiszorultak korábbi tartományukból és nem kizárt, hogy egy időre Károly Róbert hűségére tértek. 1317-ben ugyanis, Borsa Kopasz és Borsa Beke lázadása idején János a király pártján állt. De a sértett büszkeség hamarosan újabb lázadásra készítette Amadé fiait. Az uralkodó híveinek okoztak folyamatos károkat, nem visszariadva a gyilkosságoktól sem. Ung és Nyevicke várát például csak hosszú, nehéz ostrommal foglalhatta el tőlük a király. Fellépésük azonban hamarosan elbukott, ők maguk – minden valószínűség szerint – Lengyelországba emigráltak. Alátámaszthatja ezt Amadé nádor és Ulászló korábbi viszonya és több más levélzett bárói család önkéntes lengyelországi száműzetése. De megerősítésként tűnik fel később egy Homodey nevezetű nemesi család is az említett országban.⁶⁴

Miközben Károly Róbert a tartományúri hatalom felszámolásával előkészítette a konszolidációt, amely egy új arisztokrácia felemelkedését eredményezte, az ősi és hatalmas Aba nemzetség leghíresebb ágának csillaga leáldozott. Amadé fiai nem léptek atyjuk nyomába sem a királyhűséget, sem a méltóságot illetően. Igaz, az Amadé halála kínálta lehetőség nagyban megkönnyítette Károly Róbert állás-

foglalását abban, hogy soha jobb alkalom az ország sorsának új mederbe terelésére, s az ezzel kapcsolatos belpolitikai nyitányra. A XIV. század húszas éveire a Magyar Királyság színpadán egy súlyos függöny legördült és az elkövetkezendő előadásban Amadé nádor utódai már nem kaphattak szerepet.

VI. Sasok szárnyán

„S OMODEI PALATINI DE GENERE OBA” olvasható Amadé nádor 1295. évi címeres pecsétjének körirataként.⁶⁵ De ami igazán elgondolkodtató, az éppen a pecséten látható címer: egy harántrácszott pólyával ellátott, háromszög alakú pajzsmező, melyen felülről egy kör formájú glóriával ékesített, kinövő sas látható. Vagy nevezzük az ábrázolt madarat turulnak? Talán inkább a turulra lehet adekvát a sas, ugyanis máig nem tisztázott, hogy a magyar eredetmondák mitologikus madara, a korai magyarság hadijelvénye, a koronás fejű turul valóban sólyom-e vagy sas, nem beszélve az egyéb beazonosításokat – Anonymus által használt ölyv (*astur*), netán karvaly, keselyű – preferáló véleményekről. A lingvisztikai, pontosabban az etimológiai bizonyítékok a sólyom jelentés mellett szólnak, a török eredetű *togrul* vagy *turgul* (vadászsólyom) szó nyomán. Míg a mítoszértelmezések alapján sokak szerint sásról van szó. Ez utóbbi megközelítés az eurázsiai sámánizmusból táplálkozik. E szerint az első sámánasszony egy sástól szülte meg az első sámánférfit.⁶⁶ Felesleges ecsetelni, milyen párhuzam feszül itt a messzi keleti mítosz és az Emese álmaként ismert magyar eredetmonda között. A mítoszkutató izgalmat növeli továbbá az a tény, hogy a sámánhitet őrző eurázsiai népek a mai napig állítanak *axis mundi* jelképező sasos oszlopokat, amelyeket *turunak* neveznek.

Feltételezve a nádor címerében található madár és a turul egyezőségét a glória is érthetővé válhat. Értelmezhető az archaikus totemállat profánon túli jellemzőiből (álom során történő megjelenés, sugallat, amely terhességet eredményez), illetve Álmos vezér nevére (*almus* jelentése: szent) és a tőle származó szent királyokra való utalásra vonatkozólag. Ez utóbbi megközelítés döbbenetes és egyben megválaszolhatatlan kérdéseket vet fel: mi köze lehet a vérséget, leszármazást tekintve az Aba nemzetségnek Álmos vezérhez, vagy a szent királyokhoz? Netán a leghíresebb hun uralkodóval való közösség köszön vissza a glóriás sas tekintetében? Halvány magyarzátként, kapocsként Aba Sámuel király

⁶³ Képes Krónika 196.

⁶⁴ Kristó 1978. 92-94.

⁶⁵ Báró Nyáry Albert: *A heraldika vezérfonala*. MTA Bp. 1886. IV. tábla 27. (a címloldalon látható pecsét)

⁶⁶ Mircea Eliade: *A sámánizmus*. Osiris, Bp., 2005. 77-78.

személye merülhet fel, viszont nincs megdönthetetlen bizonyíték arra, hogy ő I. István (1001-1038) unokaöccse, azaz Árpád-vér volt.⁶⁷

E rövid kitérő létjogosultságát a korabeli gondolkodás támasztja alá. Ha a középkori naivság fátyola mögött is, de a hatalmon lévő nemesi társadalom törekedett arra, hogy saját régiségét vérségi alapon bizonyítsa, minél dicsőségesebb körítéssel. Az őstisztelő – sámánok által elragadtatott - nemzeti társadalmak hiedelmei évszázadokig tovább éltek, leplezetten és dacolva a kösziklára épített kereszténység futótűzként terjedő dogmaival. Bár a totemizmus primitív kora leáldozott, de továbbra is fontos volt, hogy egy család őse lehetőleg rendkívüli képességű hős legyen, kinek oltalmazó ereje és felsőbbrendű szelleme a családban bármikor újjáéledhet. A vér karizmája hatalmasabb kiváltság volt minden vagyonnál és befolyásnál. E földöntúli erő családon belüli cirkulációja, pontosabban az ebben való hit volt a legmarkánsabb oszlopa a nemesi büszkeségnek. A felvilágosult és a racionalizmus által vezérelt modern ember számára már ismeretlen a valódi *homo religiosus*, kinek elméjében a legenda és a valóság határa elmosódott és a hagyomány, valamint a leszármazás alkotta a hidat a szent és a profán között. Ilyen öntudat vezérelte az Aba-nemzetséget is, amelynek *primus inter pares* érzetét erősítette az a kézzelfogható tény, hogy egykoron királyt adott az országnak. Mindezek mellett megjegyzendő, hogy a forráskritika módszeréhez ragaszkodó, reális keretek között munkálkodó történetkutatás máig nem tudott mit kezdeni magával a Turul-mondával sem.

Ennyit a heraldika és szimbolika generálta teóriákról. Az eredetről sem a dolgozatunk elején idézett gesták sem e komparatív mítosztörténeti intermezzo nem oszlatják el a jótékony homályt. Az viszont bizonyosnak látszik, hogy Aba nembeli I. Amadé királyok jobbján szemlélte a tatár dúlta magyar föld újjászületését, az Árpád-házi uralkodók letűnését és egy új évszázaddal előtörő új kor hajnalát, melynek liliomot s aranyat teremtő fénynyalábjai őt magát már nem világították meg. De emléke mindmáig fennmaradt, akár az Aba nemzetség veretes családneveinek némelyike. Mintha álombéli sasok szárnyán repültek volna át a magyar századok felett.

Bibliográfia

1222. évi törvények (Aranybulla). In: 1000 év törvényei (www.1000ev.hu)
- ANONYMUS: *Gesta Hungarorum*; Kézai Simon: *A magyarok cselekedetei*. Osiris, Bp. 1994.
- BLAZOVICH LÁSZLÓ-GÉCZI LAJOS: *Anjou-kori Oklevéltár X. 1326*. Budapest-Szeged 2000.
- DÜMMERTH DEZSŐ: *Az Árpádok nyomában*. Panoráma, Bp. 1977.
- ENGEL PÁL-KRISTÓ GYULA-KUBINYI ANDRÁS: *Magyarország története 1301-1526*. Osiris, Bp. 2003.
- FELD ISTVÁN: A gönci Amadé-vár. In: *Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 1985/22-23*.
- FRANKL VILMOS: *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése*. Pest 1863.
- FÜGEDI ERIK: *Ispánok, bárók, kiskirályok*. Magvető, Bp. 1986.
- GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1963.
- Dr. KARÁCSONYI JÁNOS: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I*. MTA, Bp. 1900.
- Képes Krónika*. Osiris, Bp., 2004.
- KRISTÓ GYULA: *Anjou-kori Oklevéltár. I. 1301-1305*. Budapest-Szeged 1990.
- KRISTÓ GYULA: *Anjou-kori Oklevéltár. II. 1306-1310*. Budapest-Szeged 1992.
- KRISTÓ GYULA: *Anjou-kori Oklevéltár. III. 1311-1314*. Budapest-Szeged 1994.
- KRISTÓ GYULA: *A rozgonyi csata*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1978.
- KRISTÓ GYULA: *Az Anjou-kor háborúi*. Zrínyi, Bp. 1988.
- KRISTÓ GYULA: *Az Aranybullák évszázada*. Gondolat, Bp. 1976.
- KRISTÓ GYULA: *Magyarország története 895-1301*. Osiris, Bp. 2003.
- MIRCEA ELIADE: *A sámánizmus*. Osiris, Bp. 2005.
- BÁRÓ NYÁRI ALBERT: *A heraldika vezérfonala*. MTA, Bp. 1886.
- WENCZEL GUSZTÁV: *Árpád-kori új okmánytár V*. Pest 1864.
- ZSOLDOS ATTILA: *Király, oligarchák, tartományurak*. In: *História 2012/4*.

⁶⁷ Lehetséges azonban, hogy a glória szent attribútuma pusztán a nemzetség királyt adó (Aba Sámuel) mivoltára utal. Ugyanis az uralkodó méltósága szakrális volt: *regnum* és *sacerdotium* együttesét alkotta. Az Isten kegyelméből való keresztény királyi méltóság a koronázás révén nem csak az *idoneitas* tényével, de isteni ereddettel is párosult.